

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

L

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкаг, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1994

Рајна Марковић
(Београд)

О НЕПРАВИМ АНТОНИМИМА НА МАТЕРИЈАЛУ ВУКОВИХ ПОСЛОВИЦА

Аутор у овом раду одређује разлике између правих и неправих антонима, а затим наводи различите типове именичких и придевских неправих антонима на основу материјала из Српских народних пословица Вука Стефановића Караџића.

1.1. Етимологија речи антонимија¹, као и уобичајена њена дефиниција² представљају нам ову појаву као значењску супротстављеност језичких јединица различитог ранга.

1.2. Пошто се лексеме могу супротстављати на различите начине, ваљало би успоставити прецизнију дефиницију антонима. *Антоними су лексеме којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације. Ово не искључује могућност супротстављања и неких од секундарних семантичких реализација. За праве антониме постоје две могућности:*

- а) супротстављање само примарних семантичких реализација
- б) супротстављање примарних семантичких реализација и супротстављање неких (или свих) секундарних семантичких реализација

Прву могућност илустроваћу антонимским паром *дан—ноћ* (на основу обраде ових лексема у РМС³). Примарна семантичка реализација лексеме *ноћ*: *време од заласка до изласка Сунца, време док је мрачно: помрчина, тама*. Примарна семантичка реализација лексеме *дан*: *време од изласка до заласка Сунца*. Лексема *дан* има седам семантичких реализација, а лексема *ноћ* свега три. Секундарне семантичке реализације ових лексема се не супротстављају.

Другу могућност илустроваћу антонимским паром *велик — мали* (на основу обраде ових лексема у РСАНУ). Примарна семантичка

¹ Грч. *anti* и *onyma*.

² Нпр: Антонимија је „опозитни однос двију лексичких јединица“ (Р. Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Матица хрватска, Загреб, 1969.), или Антонимија се „у свом најопштијем смислу односи... збирно на све типове семантичких супротности.“ (Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, предговор Р. Бугарски, превели И. Клајн и Б. Хлебџ, Београд, 1988).

³ Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске означаваћу у овом раду РМС, а Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности означаваћу РСАНУ.

рeализација лексеме велик: који је по размерама изнад просечног, нормалног (у једној или више димензија). Примарна семантичка рeализација лексеме мали: који је по димензијама (у једном правцу или у више праваца) испод просечног, нормалног или онога са чим се упоређује. Лексема велик има 29 значења, а лексема мали 28 значења. Дванаест значења ових лексема супротстављају се једно другом. Та значења се односе на степен величине по дужини, ширини, дубини, по недосезању — пресезању, по зрелости, количини, бројности, по густини, друштвеном положају, временски и квалитативно.

1.3. Овај критеријум антонимичности важно је установити из следећих разлога:

Прво. Антонимију ваља омеђити од осталих лексичких појава, и то тражи прецизирање њене дефиниције.

Друго. Много различитих супротстављености међу лексемама на овај се начин искључује из антонимије. Како каже И. Грицкат: „Није искључено да и код одраслог човека речи *мачка* и *миш* могу да изазивају међусобне асоцијације по супротности, пошто постоје укалупљене представе о антагонизму тих двеју животиња⁴.“ Али, то ипак нису антоними.

Треће. Супротстављање секундарних значења двеју лексема увек, или готово увек, захтева контекст да би прималац поруке схватио на која значења говорник мисли. Стога је неопходно одвојити оне парове значењски супротстављених речи који антонимски однос остварју самостално од оних које у овоме успевају захваљујући контексту. Већ сама чињеница да се неке лексеме супротстављају и независно од контекста, показује да је ова бинарна лексичка опозиција реална и системска језичка појава⁵.

Четврто. Антонимији се на овај начин обезбеђује лингвистички идентитет. Јединицама чијом анализом утврђујемо постојање или непостојање антонимије не приступамо као појмовима (као логичким јединицама), већ као лексемама одређене семантичке структуре, дакле, прилазимо им као лингвистичким јединицама. Ипак, не треба одбацити ни логички приступ. Истраживање треба вршити лингвистички, а резултате проверавати логички и помоћу језичког осећања говорника.

1.4. Антоними су лексеме које у семантичком смислу одликује припадност једној лексичко-семантичкој групи речи, а у граматичком смислу, припадност истој врсти речи⁷. Припадност истој лексичко-семан-

⁴ И. Грицкат: О антонимији, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IV—V*, Нови Сад, 1961—1962, 88.

⁵ Исп. „Лексички систем је систем лексичких јединица сведених на њихова основна значења; апстракција у језичком систему резултира основним вредностима јединица. Тако је, бар, у лексичком систему.“ Д. Г. Премк: О семантичкој позицији као месту рeализације једне лексеме, *Јужнословенски филолог XLVIII*, Београд, 1992, 22.

⁶ Од велике користи ми је у том смислу била анкета коју сам спровела међу сто ученика Филолошке гимназије у Београду. Циљ анкете био је увид у језичко осећање говорника српског језика у вези с антонимијом. Неки од резултата ове анкете биће представљени у овом раду.

тичкој групи речи потврђује постојање исте архисеме (појмовне вредности) чланова антонимског пара. Архисема лексема *мушкарац* и *жена* је *особа, људско биће*. Семантичке садржаје ових лексема повезује и мноштво других сема које произилазе из архисеме: *способност мишљења, говорна способност, способност стварања оруђа, способност служења оруђем, способност учешћа у друштвеном раду, усправни ход*. Супротстављају им се само семе које се односе на пол. Антоними су, дакле, у значењском смислу врло средне речи.

1.5. Примери правих антонима у народним пословицама:⁸

Сит гладну не вјерује (4937). *Жали ме жива, а немој мртва* (1271). *У жене је дуга коса, а кратка памет* (5800). *Велике рибе мале прождиру* (527). *Женити се млад рано је, а стар доцне је* (1288). *Ласно је здравому болеснога савјетовати* (2809). *Дођоше дивљи, па нишћераше питоме* (993). *Сан је лажа, а Бог је истина* (4714). *Зло се даље чује него добро* (1495). *Ђе је много радости ту има и жалости* (1179).

2.1. Функцију антонима могу вршити (односно ефекат антонима могу изазвати) и семантички, стилски, употребно несразмерне, разноврне лексеме. То су неправни антоними или квазиантоними⁹. Покушају да представим оне типове квазиантонима с којима сам се срела у народним пословицама.

2.2. Лексема чија се примарна семантичка реализација супротставља једној од секундарних семантичких реализација друге лексеме, као и лексема чија се једна од секундарних реализација (или већи број њих) супротставља једној секундарној реализацији (или већем броју њих) какве друге лексеме — није са њом у правом антонимичном односу.

Пример за прву наведену могућност квазиантонимије представља лексички пар *дебео—мршав*. Примарна семантичка реализација лексеме *дебео* (по РСАНУ): *који се истиче величином најмање или двеју мањих димензија, ширином или висином попречног пресека; који се јавља у великом, обилном слоју; задебљао, пун*. Примарна семантичка реализација лексеме *мршав*: *који има недовољно масног и мишићног ткива; недовољно ухрањен; сув*. Ова два значења нису супротстављена, а то значи да ове лексеме нису прави антоними. Примерном значењу лексеме *дебео* супротставља се секундарно значење *мршав* које је у РСАНУ означено бројем б.а: *који је мале дебљине, малог*

⁷ В. А. Иванова опширно обрађује критеријуме антонимичности и дели их на: 1. лексичко-семантичке: убрајање у једну лексичку семантичку групу речи (припадност једној-истој категорији објективне стварности); постојање супротстављене семантике. 2. граматичке: припадност једној врсти речи; једнако лексичко слагање; затворена структура. 3. функционалне: једнака стилска обојеност; регуларно заједничко појављивање у говору, В. А. Иванова: *Антонимия в системе языка*, Кишинев „Штинца“, 1982, 5—24.

⁸ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, Сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Просвета, Београд, 1965.

⁹ Термине *квазиантоними* и *квазиантонимија* преузела сам од Ј. А. Новикова. Одустала сам од термина *релативна антонимија*, *смакнута антонимија* и сл. за значењске односе типа *гаман—јасан*, због тога што бих онда у антониме морала да уврстим и парове чија се секундарна значења супротстављају, а од секундарних до фигуративних значења само је корак. Тако би се међу антонимима нашли парови: *певати—плакати*, *љубити—мрзети*, *планина—равница*, а преко њих и парови типа: *мачка—миш*, *кокошка—јаје* и др.

попречног пресека, танак. За илустрацију супротстављања секундарних семантичких реализација двеју лексема послужићу се лексичким паром човек – рђа из народне пословице: Боље се с чококом побити него с рђом целивати (417). Секундарно значење лексеме човек дато под бројем 3 у РМС — особа, личност као носилац високих моралних и карактерних особина супротставља се четвртом значењу лексеме рђа, које је квалификовано као фигуративно — неваљалац, ништов; бедник.

2.3. Чак и ако су примарне семантичке реализације двеју лексема супротстављене, оне не морају бити антонимичне. Семантички садржај њихових основних значења мора бити симетричан, сразмеран. Прави антоними су *жив* и *мртав*, али *жив* и *убијен* нису симетричне лексеме, па спадају у неправне антониме, јер *убијен* није само онај који није жив, већ онај који је на силу остао без живота (*убити* у РМС: *насилно одузети нечији живот*). Додатна семантичка компонента примарне семантичке реализације лексеме *убијен* која се односи на начин на који је дошло до остајања без живота, ремети симетрију примарних значења лексема *жив* и *убијен* и чини их квазиантонимима. У Речнику антонима М. Р. Љвова стоји да су антоними лексеме *жив*–*мртав*, *нежив*, *убијен*.¹⁰ По мом мишљењу, само су *мртав* и *нежив* у антонимичном односу са *жив*. Примери из народних пословица: Дај ми што у *жива* уста (а у *мртва* ми не треба) (821), Жали ме *жива*, а немој *мртва* (1271). Од *живога* штогађ, а од *мртва* ништа (3958). Паре од *мртвога жива* чине (4195).

Међу народним пословицама нема примера за *жив*–*убијен*.

Показаћу несиметричност примарних значења још на неким примерима. Лексеме *мудар* и *паметан* су варијанте у супротстављању лексеми *глуп*. *Мудар* — 1. *паметан* и *разборит*, *разуман*. *Паметан* — 1.а. *који има способност расуђивања, који је здрава, нормална ума, разборит, мудар*. *Глуп* — а. *који је умно ограничен, заостао, туп; супр. паметан*.

У народним пословицама лексеме *мудар* и *паметан* супротстављају се лексеми *луд*. То су квазиантоними, јер је *луд* не само умно ограничен, већ и душевно болестан (*луд* — 1.а. *умно поремећен, душевно болестан*). Основно значење лексеме *паметан* супротставља се секундарном значењу лексеме *луд*: *глуп, непромишљен, неразуман; неуравнотежен, пуст*.¹¹

Примери из народних пословица: Боље је с *мудрим* плакати него с *лудим* пјевати (397). Док се *мудри* надмудроваше, *луди* се науживаше (1044). Чег се *мудар* стиди, тим се *луд* поноси (6088).

У народној пословици: Ни *го*, ни *обучен*,¹² супротстављају се лексеме *го* и *обучен*, али то нису прави антоними. Прави антоним лексеме *обучен* је *свучен*, што показују и дефиниције примарних семантичких реализација ових лексема (по РМС): *обући* — 1. *ставити одело, рухо или део одела на тело (своје или туђе)*. *Свучи* — 1. *скинути*

¹⁰ М. Р. Љвов: *Словарь антонимов русского языка*, предговор Л. А. Новиков, Русский язык, Москва, 1985.

¹¹ Дефиниције лексема *паметан*, *мудар*, *луд* и *глуп* преузете су из РМС.

¹² Необјављене пословице из Вукових рукописа, бр. 68.

(*одећу, обућу и сл.*). Придевом *го* се само констатује особина онога који је без одеће. Придевом *свучен* изражава се и начин на који је неко дошао до те особине. Обучен је онај који има на себи одећу захваљујући стављању те одеће на себе. *Обучен* и *свучен* подразумевају особине и начин на који се до њих дошло. У значењу лексеме *го* нема начина, и недостатак тог семантичког елемента чини је квазиантонимичном с лексемом *обучен*.¹³

2.4. Има примера који показују да се и прави антоними у неким секундарним значењима могу супротстављати на квазиантонимичан начин. М. Ивић анализира семантичке садржаје лексичког пара *би-стар–муган*. Ове лексеме се супротстављају у примарним значењима, па и у неким секундарним, али „*муган* редовно, при карактеризовању људског створа, поништава антонимијско партнерство са *бистар*, а задржава га са *јасан*.“¹⁴ И И. Грицкат наводи сличне примере: „Метафора 'крупно писати' ('крупно се писало о томе') значи, 'писати са придавањем великог значаја', али 'ситно писати' не постоји у смислу узгредног, маргиналног бележења о нечем.“¹⁵ Овакви случајеви показују да се полисемантичке структуре чланова антонимског пара не морају развијати на исти начин и да обавезна супротстављеност основних значења антонимично супротстављених лексема, не подразумева обавезну супротстављеност секундарних значења.

2.5. У антонимском ланцу *студен–хладан–прохладан–млак–топликаст–топао–врућ–врео, топао* и *хладан* су свакако антоними. Међутим, *врео–хладан* и *врео–студен* нису прави антоними. По В. А. Ивановој, парови *огроман–премален, прелеп–одвратан...* нису антоними, јер не можемо говорити о саодносима међу тим речима. Свака од њих ступа у однос са својим неутралним паром: *гигантски* или *огроман* је у односу са *велик*, *одличан* је у односу са *добар*. Овде постоји однос детерминације. Реч *гигантски* зависи од *велик*, али *велик* не зависи од *гигантски* (у дефинисању). Нема сразмере између *микроскопски* и *гигантски*. Реч *добар* постоји зато што постоји *лош* и обрнуто. Реч *предобар* постоји зато што постоји *добар*, а не због *лош*. Речи *одличан, изузетан, божанствен* своја основна значења не изражавају непосредно, него преко речи која је стожер одређеног синонимског реда.¹⁶

У предговору Речнику М. Р. Љвова, Л. А. Новиков објашњава: (+) *большой* – (ø) – *маленький* (–). На основу симетричности ових лексема у ланцу, закључујемо да су то прави антоними, а на основу несиметричности лексема *великий* и *маленький* у антонимском ланцу (+) *великий*, *большой* – (ø) *маленький* (–), закључујемо да су ово неправи антоними. Л. А. Новиков затим наводи реченицу Достојевског: „Они разделили на две стороны - в одной обожали его, а в другой ненавидели до кровомщения.“ Пошто су *обожавати–мрзети* направи

¹³ Исто важи и за *бос–обуен* (квазиантоними) и *изуен–обуен* (прави антоними).

¹⁴ М. Ивић: Један прилог проблематици метафоре, *Филологија* 14, Загреб 1986, 126.

¹⁵ И. Грицкат: Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије, *Јужнословенски филолог* XLV, Београд, 1989, 20.

¹⁶ В. А. Иванова, *op. cit.*, 13–17.

антоними, да би постигао симетричност слабијег *мрзети*, Достојевски ту реч појачава са *ненавидели до кровомшенија: обожаиѝ, любииѝ* — (а) — *ненавидетиѝ, ненавидетиѝ до кровомшенија*.¹⁷

Мислим да несиметричност у антонимском ланцу није проузроковала квазиантонимију у наведеним примерима, јер би то значило да су *студен* и *врео* прави антоними јер су подједнако удаљени од неутралне тачке (*врео* је максимално топао, *студен* је максимално хладан). *Мрзети* и *обожавати* су квазиантоними зато што је *обожавати* у семантичкој релацији са *волеги*. Достојевски је додатком *до кровомшенија* на глагол *ненавидетиѝ* заиста успоставио симетричност са глаголом *обожаиѝ*, али није постигао антонимичност.

Д. Шипка овако представља антонимске односе између чланова антонимских ланаца:¹⁸

<i>одличан</i>	<i>ужасан</i>	<i>врело</i>	<i>ледено</i>
<i>добар</i>	<i>лош</i>	<i>врѹће</i>	<i>а</i>
	<i>осредњи</i>	<i>топло</i>	<i>хладно</i>

Овај график није без замерки из два разлога. Прво, из њега следи да су *врело*–*ледено* у истом односу као *топло*–*хладно*, и да су *одличан*–*ужасан* у истом односу као *добар*–*лош* тј. да су парови *одличан*–*ужасан* и *врело*–*ледено* прави антоними. Друго, закључивање на основу положаја лексеме у антонимском ланцу није прецизно, јер не можемо бити сигурни у коначан број чланова у томе ланцу. Из антонимског ланца који Д. Шипка наводи следи да *врѹће* нема парњака, а из ланца који сам наводила (*студен*, *хладан*, *прохладан*, *млак*, *топликаст*, *топао*, *врѹћ*, *врео*) следило би другачије сукобљавање и другачији резултат.

Примери за овај тип квазиантонима у народним пословицама: *Предобар недобар* (4470). *Препоштен непоштен* (4478). *Препријатељ непријатељ* (4479). *У стара крвника нема нова пријатеља* (5930). *У старом душманину нема новог пријатеља* (5932).

2.6. Лексички парови типа: *рај*–*пакао*, *анђео*–*ђаво*, *душа*–*тело*, *ум*–*срце* такође нису прави антоними. Л. А. Новиков их, међутим, убраја у посебан тип антонима које назива прагматичким антонима и каже да „испитивање реченица које садрже такве речи, показује да им је својствен однос експресивног контраста потпомогнут другим средствима контекста.“¹⁹

Илустроваћу овај однос лексичким паром *земља*–*небо*. Примарна семантичка реализација лексеме *земља* (по РСАНУ): *планета на којој живимо, трећа унутрашња планета у Сунчевој систему*. Примарна ссмантичка реализација лексема *небо* (по РСАНУ): *бескрајни свемирски, васионски простор са небеским телима који се са Земљине*

¹⁷ М. Р. Љвов, *op. cit.*, 26, 27.

¹⁸ Д. Шипка: Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама, *Наш језик XXVIII/4–5*, Београд, 1990, 299.

¹⁹ Л. А. Новиков: *Антонимия в русском языке (семантический анализ протитивной-ложности в лексике)*, Москва, 1973, 154.

површине види у облику свода, небески свод. Ове лексеме се не супротстављају у примарним семантичким реализацијама. То не могу бити прави антоними. Ипак, у свакодневној употреби ове лексеме се супротстављају. То показују и народне пословице: Далеко као *небо* од *земље* (829). Иде киша и из *неба* и из *земље* (врло) (1563). Ни на *небу*, ни на *земљи* (кад се ко поноси) (3774).

Прагматички антоними се не супротстављају један другом својим значењима директно, већ преко представа, асоцијација, традиционалних уверења говорника. Тим елементима се пуни семантички садржај ових лексема. Ови појмови прерастају у симболе. Символичка вредност не мора увек бити једносмерна, већ се може раслојавати. Желећи да утврдим ту раслојену симболичку вредност пара *земља—небо*, испитаницима сам у анкети коју сам спровела, поставила питање у којем сам од њих тражила да објасне по чему су речи *земља* и *небо* супротне. Добијене одговоре сам систематизовала и ево резултата. Пар *земља—небо* подразумева следеће супротстављености: доле—горе; додирљиво—недодирљиво; познато—непознато; густо—ретко; тамно—светло; станиште људи—станиште бога; боравиште упокојених неправичних душа—боравиште упокојених правичних душа; рационалност—духовност; реалност—нестварност; стабилност—неухватљивост; достижност—недостижност; почетак—крај; живот—смрт; постојеће—непостојеће.

Већина критеријума заснива се на нашим библијским представама о земљи и небу. Првих пет критеријума почивају на стварним семантичким цртама ових лексема. Оне су нижег ранга и имају релативну вредност, карактеришу земљу само у односу на небо и обрнуто: земља је доле у односу на небо, које је горе. Она је позната, густа и тамна само ако се упореди с небом, које је много мање познато, светло је и ретко. Све ове семе су важне за успостављање супротности између ових двеју лексема, али су од мањег значаја у семантичкој структури сваке од њих појединачно.

Ако се супротстављеност *земље* и *неба* не заснива на важним семантичким цртама (оним семама које су релевантне за развитак полисемије и деривације), колико је онда спој ових лексема стабилан у класификацији појмова у нашем мишљењу? Разумљиво је да постоји врло чврст спој у нашем мишљењу између ових лексема — антонима које разумевамо једну преко друге, али постоји ли такав спој овде? И. Грицкат у вези с паром *лево—десно* каже: „Јасно је да је реч лево антоним речи десно. И више од тога: лево не може значити ништа друго него супротност деснога.“²⁰

Један (не сувише прецизан, али погодан) начин да то испитам био је да у анкету укључим и тестирање асоцијација. Само 10,7% испитаних имало је као асоцијацију на реч *земља—небо*. Већина осталих асоцијација је у вези с полисемантичком структуром ове лексеме, односно с појмовима непосредно везаним за појам земље. Ево неких асоцијација: хладноћа, вода, круг, стабилност, ослонац, трава, свемир, пустош, кућа, њива, поље, тле, хумус, глобус, кугла, универзум, браон.

²⁰ И. Грицкат: О антонимији, 88.

2.7. У неправе антонимс спадају и они лексички парови који се састоје из немаркираног и маркираног члана, а маркирани члан се добија негацијом немаркираног. При том резултат негације није прави антоним већ само негирана лексема: *Јачега* капом, а *нејачега* шаком (1813).

2.8. У квазиантониме треба уврстити и оне парове чија се основна значења супротстављају, али су те лексеме стилски разнородне или се разликују у временској употреби (један је архаизам).

2.9. И синоантонимија је један од видова испољавања неправе антонимије. Примери: *полупун—полупразан*, *полушала—полузбиља*. Синоантонимија је синонимијска употреба антонима.²¹

3.1. Велики број народних пословица своју мисаону и стилску упечатљивост постиже супротстављањем двеју појава, двају појмова. Те супротности имају различиту вредност — антонимску и неантонимску. Различите типове неправих антонима већ сам илустровала примерима из народних пословица. Сада ћу направити нови преглед типова неправих антонима чије ће се тежиште преселити с теоријске анализе квазиантонимије као појаве на груписање фреквентнијих модела неправих антонима међу Вуковим пословицама. Преглед који следи никако није коначан.

3.2. О животињама

Боље је бити *пијевац* један дан него *кокош* мјесец (341). Док *куја* репом не вине, не ће *пас* за њом потрчати (1020). Ја дерем *јарца* а он *козу* (1764).

Као што лексеме *човек—жена* спадају у квазиантониме (јер је примарна семантичка реализација лексеме *човек* у вези с нашом врстом, а *човек* као *мушкарац* секундарно значење) тако ни *петао—кокошка*, *куја—пас*, *јарац—коза* нису прави антоними, јер су *кокошка*, *пас* и *коза* у својим основним значењима називи за врсту. *Крава* и *вол* су прави антоними, јер им је хипероним *говеч*: Боље је за годину *волом* него сто година *кравом* (бити) (355).

Животиње се осим по полу, у народним пословицама супротстављају и по величини: Бјесжао од *вашке*, пак пао *међеду* у шаке (212).

Постоји и супротност између животиња које се хране једне другима, али ни та релација није антонимична: Ће није *мачке* ту *миши* коло воде (1219). И све *овце* и сити *вуци* (1716). *Овчије* руно, а *вучије* срце (3917).

У народним пословицама супротстављају се и птице које се сматрају храбрим и лепим и оне које се у народу не поштују: Боље је *кукавицу* у руци но *сокола* у планини (имати) (368). Из *вране* што испане, тешко *соко* постане (1597).

3.3. О људима

— Човек вредан поштовања (храбар, поштен) — безвредан човек (кукавица, лажов): Боље се с *јунаком* бити него с *рђом* љубити (416). Боље се с *чоком* побити него с *рђом* целивати (417).

²¹ О томе: Ю. Х. Караулов: *Общая и русская идеография*, Москва, 1976, 117.

— Пријатељ—непријатељ: До суда *крвници*, а од суда као *браћа* (1076).

— Сународник—странац: Волиј сам *брата* за *крвника* но *туђина* за господара (имати) (610).

Очигледно је да се многе квазиантонимичне супротстављености могу анализом свести на прави антонимични однос (нпр. квазиантоними *крвник—брат* своде се на *пријатељ—непријатељ*), али их не проглашавамо антонимима јер им се основна значења не супротстављају.

3.4. О родбинским односима

Лексеме које означавају родбинске односе могу ступати у конверзивне и у квазиантонимичне односе.

Конверзивни однос: Ако смо ми *браћа* нијесу кесе *сестре* (105). *Жена мужа* носи на лицу, а *муж жену* на кошуљи (1280).

Ако је Ана Миланова жена (сестра), онда је Милан Анин муж (брат). Овај тип симетрије је услов за конверзност (аРб⇒бРа).

Квазиантонимични однос: Да Бог ђетету не да оно што му *отац* и *маги* мисле (784). Жени *сина* кад хоћеш, а *кћер* удај кад можеш (1286). Кад се синовац жењаше, *стрица* не питаше, а кад се ражењаше и *стрину* припитиваше (1974). Некоме *мајка*, а некоме *маћеха* (3415).

Лексеме *отац-мајка*, *син-кћерка*, *стриц-стрина* чине скупове који се састоје из два комплементарна елемента. Ово је карактеристично и за нестепеноване антониме (нпр. *мушкарац-жена*, *ожењен-неожењен*). Између чланова пара нестепенованих антонима постоји обавезна упућеност једног на други у дефинисању семантичких реализација. Они се исцрпљују супротстављајући се један другом. Код неправих антонима типа *отац—мајка* овај услов није задовољен. Они се супротстављају један другом, али нису упућени један на други, већ су и један и други упућени на неки трећи појам. Отац и мајка се саодносе са дететом, син и кћерка са родитељима, а стриц је у односу са братовљевим сином (у РМС—очев брат сину). Стрина је у вези са стрицем (стричева жена, жена очева брата).

Ф. Палмер сматра да су рођачки односи занимљиви са становишта симетричности јер они не подразумевају само однос већ и пол. Из реченице *John is Sam's father* не следи обавезно *Sam is John's son* зато што Сем може бити и Џонова ћерка.²²

Резултати моје анкете показују да је помовна веза *брат—сестра* у свести говорника чвршћа од појмовне везе *мајка—отац*. 38,23% испитаних је на стимуланс *сестра* реаговало речју *брат*, а 14,7% је на реч *мајка* реаговало речју *отац*.

3.5. О деловима тела

Ко *лијевом* перчин држи, *десном* сијече кудијер хоће (2391). Тако ми *лијева десној* не помогла! (5264). Тако се *лијевом* не крстио, а *десна* ми усахла! (5433).

²² F. Palmer: *Semantics*, A New Outline, Cambridge, C. U. P., 1976, 83.

Придеви *лева* и *десна* су супстантивизирани и значе *лева рука* – *десна рука*. Међу њима постоји потпуна симетрија и то су прави антоними. Придеви *леви* – *десни* су супротстављени у примарним семантичким реализацијама (да им се супротстављају само овде уочене семантичке реализације то још увек не би био довољан услов за антонимију).

Ако изузмемо ове примере, супротстављене лексеме које означавају делове тела у народним пословицама нису прави антоними. Супротстављање лексема које означавају делове тела у народним пословицама има два основна модела:

1. цело тело — део тела: Ако *коза* лаже, *рог* не лаже (51). Првومه *овна* а задњему *рог* (4459).

2. један део тела — други део тела: Ако *зима* *устима* не уједе, она *репом* ошине (15). Држи се *главе*, а махни се *ногу* (1116). Не гледа Бог на *каљаве ноге*, већ на чисто *срце* (3343). Тешко *глави* кад *реп* заповиједа (5522). Боље ти је изгубити *главу*, него своју огрјешити *душу* (420).

3.6. Овоземаљско — небеско

У народним пословицама има много примера за прагматичне антониме, о којима је већ било речи у овом раду:

Ако ћу криво, не смијем од *Бога*, Ако ћу право, не смијем од *бега* (117). *Богу* божије, а *цару* цареву (ваља давати) (293). *Бог* на небу, а *цар* на земљи (заповиједа) (269). Пођи за стара, пођи за *цара*; пођи за млада, пођи за *врага* (4304). *Бог* чуо, а *ђаво* не чуо! (294). Дobar је *Бог* (али су и *ђаволи* јаки)! (95).

4. Закључак

Значењски супротстављене лексеме могу бити у антонимичном или у квазиантонимичном односу. Прави антоними су лексеме којима се супротстављају примарне семантичке реализације. Оне морају бити семантички, граматички, стилски и функционално симетричне. Уколико оваква симетрија изостане или ако се лексемама не супротстављају примарна већ секундарна значења, овакве парове можемо назвати неправим антонимима или квазиантонимима. Различите типове неправих антонимије народне пословице богато потврђују.

Summary

Rajna Marković

ABOUT IRREGULAR ANTONYMS BASED ON THE MATERIAL FROM VUK'S PROVERBS

In this work the author points at the differences between regular and irregular noun and adjective antonyms, and states different types of irregular antonyms based on Serbian folk proverbs collected by Vuk Stefanović Karadžić.